

AI és kép meg a szómezők

Végezzünk szavaink közt egy kis családfakutatást, ígérem, hogy nem lesz vége egyhamar. Talán régebbi vizsgálatainkból is kiviláglott már, hogy nyelvünk leginkább az élő természethez hasonlít, amelyben a talaj, a napfény és mögötte az árnyék, a meleg meg a fagy, a víz, a növények, a rovarok, a velük táplálkozó madarak és csúszómászók, továbbá a ragadozók a csúcspontig vezető emberrel együtt valamennyien egymásból, egymásért élnek. Egyik a másikat szüli, öli, táplálja; minden mindennel összefügg. Ráadásul rendszerük méretei beláthatatlanok.

Az angol nyelv szerelmesei hirdetik, hogy az ő nyelvük a legnagyobb a világon: egymillió szavuk van. Ez a szám úgy jött össze, hogy a gyarmati rendszerben különböző angol nyelvek alakultak ki, melyek a helyi állatok, növények, szokások és egyéb jelenségek megnevezésére fölszívták az ottani bennszülött nyelvek szavait, kifejezéseit és más elemeit. A *BircaHang* nevű világhírű lap 59 hivatalos angol nyelvről tud. Ezek apránként, de folyamatosan távolodnak egymástól. Nagy kérdés, hogy a Földön uralkodó angol nyelvű álkultúrcikkpar – filmek, dalok, műsorok és egyébek – zuhataga mennyire képes lassítani e folyamatot.

Az bizonyos, hogy az ezeréves angol és holland nyelvemlékek nehezen különböztethetők meg egymástól, ám a mai angol beszélő már nem érti a hollandot, és fordítva. Ellenben a magyar nyelvjárásokban nevelkedettek mind értik egymást: „Minden magyar anyanyelvű érti az összes többit.” A magyar anyanyelvűség hangsúlyozása azért fontos, mert az általános megértés alapja, amennyiben az anyanyelvűség több a szavak és a nyelvtan világának ismereténél, mivel a nyelv szellemébe is beavat.

Ez a szellemi tudás az alapja az iskolázatlan *Sinka István* ragyogó költészetének, vagy a hozzá hasonló pásztorok, favágók, parasztok gyönyörű beszédének, amellyel hivatásos szóvivőket is lepipálnak.

Hunfalvy Pál és *Budenz József* sosem értették meg nyelvünk szellemét. Hogy idegenajkúságuk miatt-e, vagy más okból, ma már nehéz eldönteni, talán nem is érdemes. A dolog lényegének, vagyis nyelvünk szerkezetének és szellemének megélése sokkal fontosabb a terméketlen személyeskedésnél.

Az ilyen kérdések megközelítését megkönnyíti, ha számok is segítik gondolkodásunkat. Mégpedig azért, mert a számokra nemcsak hivatkozni lehet, hanem utánuk is lehet járni.

Anyanyelvünkről való gondolkodásunk segítésére a magyar észjárással kapcsolatos könyveim¹ függelékében közöltem listákat népesebb fogalomköreinkről. Így például arról, hogy száznál több szavunk és kifejezésünk van a beszélésre, meghalásra, evésre, nézésre. Kedves olvasóm, *Pogány István* 14 760, azaz tizennégyezer-hét-százhatvan helyváltoztatást jelentő magyar igét szedett össze! Mégpedig az eredeti megszorításokkal: mellőzte a nyilvánvalóan idegen eredetűeket meg az eszközzel történő mozgásokat pl. szánkózik. Harcba vetette azonban az igekötőket, melyek nem általánosak az európai nyelvekben. Ezek csatlakozásával az előbbi fogalomkörök létszáma is megtöbbszöröződik! *PI. néz* igénk is megmozdul, ha *benézek* hozzátok. Az *áll* is, ha *átáll*, *kiáll*, *beáll*...

Nem oktalanság föltételezni, hogy a miénk a legnagyobb szókincsű, ugyanakkor valamennyi anyanyelvi beszélő számára érthető nyelv... Ez különösen fontos!

*

E hatalmas szókészlet különös sajátossága, hogy magányos, külön-külön változó szavak helyett családokat alkot, azok meg bokrokba, jelentésmezőkbe rendeződnek, illetéknéppen az egész nyelvet átszövik, s közben egymásba kapaszkodnak közös hangszerkezetükkel és az általuk megjelenített képpel.

¹ *Beavatás a magyar észjárásba. Beljebb a magyar észjárásba* – Juhász Zoltánnal közösen.

*

Most nézzünk meg egy gyökbokrot a tanulság reményében a Czuczor–Fogarasi-szótár nyomán.

AL gyökcsaládunk tagjainak közös képe a lentiség, a valamihez viszonyított kisebbség, alárendeltség.

„AL (1) 1) Ami bizonyos magaslatához mérve a föld középpontjához vagy a földszarkhoz képest az egyenlítőhöz közelebb áll. Ellentéte: fél vagy föl. Ily viszonyú ezekben: al(só)város, alföld, fel-föld, alszél, felszél.” Mivel a magyar képi nyelv, alig van olyan szavunk, kifejezésünk, ami átvitt értelemmel ne bírna. Tehát társadalmi értelemben is jelent kisebbet, kevesebbet, s erkölcsileg mintegy alantabb állót: altiszt (feltiszt), alhadnagy (fel- vagy főhadnagy), alispán (főispán), alesperes (főesperes). Ily átv. értelmű az alhang (felhang) is. „2) Az általánosnak külön osztályához tartozó, pl. az állatok, növények alnemei.

Alakra nézve hasonlók ezen helyirányra vonatkozók: al és fel, kül és bel. Hasonlók után okoskodva, valamint a kül gyöke *kü*, bel-é *be*, fel-é *fe*: az al tiszta elvont gyöke *a* volna.

Egyezik vele a finn *ali*, *ala*, p. *ali-pouli* = al fél, alsó fél; *huoneen ala* = azon tér, mely fölött a ház fekszik. A magyar *al*-hoz hasonlóan ez is sok származékot számlál. Törökül *alt*, héberül *alal* (humilis *fuit*). ”

Utóbbiakból kitetszik, hogy Czuczor Gergely és Fogarasi János a szótárban megemlítette az akkor ismert külhasonlítás lehetőségeket, de a nyelvrokonság melletti-elleni állásfoglalás nélkül! Vagyis hazug az az állítás, miszerint ők „törökpártiak” lettek volna. Budenz azért szította az ún. ugor–török háborút, hogy elterelje a figyelmet a lényegről: nyelvünk belső szerkezetének kutatásáról. A kor egyik legnagyobb nyelvésze, a harmincnál több nyelvet tudó szentkatolnai Bálint Gábor „a finnizálást és a turcizálást egyaránt a magyar nyelv mételyének” tekintette. Márpedig ő tudhatta, hiszen jól tudott finnül, és néhány török nép nyelvtanát is elkészítette. A jámbor Vámbéry, a kinevezett főtörök is az ő török nyelvtankönyvéből tanított a pesti egyetemen, ahonnan Bálintot kirúgták.

Szemlézzük tovább al gyökcsaládunkat!

„AL (2), ...Szőlő *alja*, hegy *alja*, vár *alja*, kert *alja*, hordó, fazék, pohár *alja* = feneke, vagy a mi alatta van. 2) Üresség vagy tér, mely valamely

álló jóság, eszköz, épület stb. fenekétől lefelé terjed. Asztal-, ágy-, szék-, pamlag *alja*. Tűzhely-, pad-, sátor *alja*.” Utóbbi kifejezés embermennyiséget is jelent: egy sátorban elférőket.

„3) Valaminek a rosszabb, romlottabb része, söpreje. Búza *alja*, dohány *alja*, vagy... megfordítva: *alja* dohány, *alja* búza... bor, ecet, ser *alja*. Aljából adni valamit = rosszából. Marha *alja*, amit alája vetnek. Ganéj *alja*.”

Átvitt értelemben *aljas* ember, néhol *alyas*, *alyaz*, *alyadék* – *aljas*, *aljaz*, *aljadék*. Továbbá: „al-om, al-á, al-áz, al-att, al-ól, al-ul, al-acs, melyekben lágyító *y* soha sem fordul elő, amazokban mindig. Némelyek főnévül mindig *alj* szót használnak, mely származéka volna az *al* melléknévnek, s ettől erednének: Hanyag tájejtéssel és írással: *aj*, pl. *ajbor*...”

Itt kutatásra ajánlkozik egy oldalág...

„AL, (4), (...)

AL, (5), elvont gyök, mely az *alszik*... *alamuzsi*, *alél* származékokban él; előlehel rokona *hal* (ige); megnyújtva *ál*, *álom*, *álmodik* és még az eredeti lehelettel bíró: *hál*” – *alszik*.

Elvesztettük szegény alafát, de nem ingyen. Ha belegondolunk *el-alszik* szavunkba, rögtön kiderül, hogy az *alvás* során elhagyjuk éber világunkat, s egy másikba lépünk át, ahol gyakran *álmok* fogadnak bennünket – nem ritkán igen csak tarka képekkel, eseményekkel.

Az *el*-nek tehát iránya is van: le. Ugyanis az álomba merülünk, zuhanunk, különösen, ha az mély. Itt megvilágosodik előttünk, hogy az *al* gyökből hangváltással lesz *ál*, *ál-om*. Hiszen közös a jelentésük, azaz a képük, mindkettőnek a lentiség, alattiság.

A *hal* ige ismét figyelemreméltó elágazás kapuja, hiszen a *halál* és az *alvás*, az *álom* némileg hasonlítanak egymásra, és a *halálba* is hull, zuhan a lélek...

*

Alkalmas 'képes vmire', 'megfelelő' szavunk is az *al* származéka, továbbá: *alkalmazkodik*, *alkot*, *alkalmatos*, *alkalmaz*, *alkalmasint*, *alkalomadtán* stb. Jelentése szemlátomást rokon *kép* gyökszavunkkal és származékaival: képes – alkalmas, képez – alkalmaz, képtelen – alkalmatlan stb. Azaz e két szócsoport mélyén egyazon szemlélet húzódik: összefüggnek a dolgok és látványuk, használhatóságuk és képük.

A kép – Platónon túl gyökerező – megvalósító erejét már sikerült föltárni a *Beavatás a magyar észjárásba* c. könyvben: „Kép szavunk nem úgy viselkedik-e, mintha valóságalapító idea volna? A dolgok megképlenek bennünk, miáltal képesek leszünk képességeink kibontakozására, persze több-kevesebb képzés után...” Vagy maradunk képtelenek valaminek az elvégzésére, rokon értelmű szóval: *alkalmatlanok*. Hiába jön el az *alkalmas*, azaz megfelelő, másként *illő* helyzet és pillanat...

No lám, jelentkezett *il* gyökünk, a származékaival, melyek közül az *illik* a leggyakoribb: „*vmihez odajárul, odasimul, s vele összhangzásba jön, kellő egyet képez. Pásztorhoz bot, katonához fegyver illik. Igen jól illik a szomszéd emberhez a boros korsó. Ezen ruha éppen természetéhez illik. A való szóval jobbára fölcserélhető.*” (CzF.). Fölbukkant még egy rokon? Nem is akárhonnan, hanem a legelőkelőbb körből, a létige családjából! A Müncheneri Kódexben ez olvasható: „*Illik szombatokon jól tenni?*” A mai fordításokban az *illik* helyén a *szabad, lehet* vagy *kell* igék állnak. Tehát a jelentések bokra szépen szaporodnak.

A régieknél az eredethez hívebben annyit is jelent, mint: *illet*, azaz érint valakit. Hozzányúl, megfog, megragad.

„IL, (2), elvont gyök, magashangú i-vel, s ugyan ilyen képzéssel, melyből *illik, illet, illeszt, illendő* stb. származékok erednek; s rokonnak látszik hely szóval, innen *illik* = helyén van, mintegy

helylik, illeszt = helyére tesz, illet, érint stb. Jelentésén általában oly hatást, állapotot, mely bizonyos célra helyesen alkalmaztatik vagy alkalmazkodik, mely célszerű tapintattal működik, mely éppen oda hat, hová hatnia kell. E gyökből lett az elvont igetörzsök *il-el* = hely-el, összevonva *ill* = hely-l, s innét a közép *ill-ik* am. *helylik*, azaz helyén van; továbbá: *illet, illeszt, illeget* stb.”

Az *illő* viselkedés hely-es, az *ill-etlen* helytelen, vagy éppen alávaló, mert nem *illik* oda, ahol fontoskodik: nincs a helyén.

*

Szómezővizsgálatunk a nyelvrokonság kutatásban is segít, mivel kiderül belőle a nyelvek természetének egyik fontos vonása. Hiszen ha nyilvánvalóvá válik, hogy valamely gyök vagy szó a szócsaládnál nagyobb *jelentésmező* része, akkor alapvető nyelvtani jellegzetesség ismeretének birtokába jutottunk. Ebből erősen valószínű, hogy ami itt tágas rokonság része, az gyaníthatóan *tősgyökerez*, és amott pedig, ahol magányos vagy parányi család tagja, ott *jövevény*. Így a szó- és más nyelvi elemek áramlásiránya nagy valószínűséggel megállapítható. Föltehető az is, hogy a jelentésmezőkből álló nyelv legfőljebb igen távoli rokona lehet az apró szócsaládokból szerveződöttnek.

Kósza szókalandozások persze a legkülönbözőbb nyelvek közt is előfordulhatnak, de úgyszólván egyértelmű, hogy a teljes jelentésmezőkből álló nyelv az ősnyelv a másik felől nézve.

